

УДК 594.38

Н. В. Гураль-Сверлова, Р. І. Гураль

ПРІСНОВОДНІ МОЛЮСКИ РОДІВ *PLANORBARIUS* І *PLANORBIS* (GASTROPODA, PULMONATA, PLANORBIDAE) У МАЛАКОЛОГІЧНОМУ ФОНДІ ДЕРЖАВНОГО ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

*Гураль-Сверлова Н.В., Гураль Р.І. Пресноводные моллюски родов *Planorbarius* и *Planorbis* (Gastropoda, Pulmonata, Planorbidae) в малакологическом фонде Государственного природоохранного музея // Науч. зап. Гос. природоохранного музея. – Львов, 2009. – 25. – С.*

В статье обсуждаются результаты научной ревизии конхологических материалов по родам *Planorbarius* и *Planorbis*, а также взгляды различных исследователей на некоторые аспекты систематики пресноводных моллюсков семейства Planorbidae. Продемонстрированы внутривидовые формы *Planorbarius corneus*, которые некоторые исследователи рассматривают в качестве самостоятельных видов: *P. purpura*, *P. banaticus*, *P. grandis*. Показано несоответствие материалов, описанных Й. Бонковским как *Planorbis marginatus var. carinatus*, современным описаниям *P. carinatus*.

*Gural-Sverlova N.V., Gural R.I. Freshwater molluscs of the genus *Planorbarius* and *Planorbis* (Gastropoda, Pulmonata, Planorbidae) in the malacological collection of the State Natural Historical Museum // Proc. of the State Nat. Hist. Museum. – Lviv, 2009. – 23. – P.*

The results of the scientific revision of the conchological materials of the genus *Planorbarius* and *Planorbis* and also view of various researchers on the certain aspects of the systematic of the freshwater molluscs of the family Planorbidae are discussed in this article. The intraspecific forms of *Planorbarius corneus* which the certain researchers regard as the independent species (*P. purpura*, *P. banaticus*, *P. grandis*) are demonstrated. The disparity between the materials described J. Bąkowski as the *Planorbis marginatus var. carinatus* and the modern description of *P. carinatus* are shown.

Дана робота продовжує серію публікацій, присвячених результатам наукової ревізії матеріалів малакологічного фонду Державного природознавчого музею НАН України (надалі в тексті – ДПМ) [6]. На даний час у музеї зберігається багата конхологічна колекція, яка досить добре відображує видову різноманітність і внутрішньовидову мінливість прісноводних молюсків України, зокрема представників родини Planorbidae [5]. З огляду на можливу географічну мінливість широко розповсюджених видів молюсків, значний науковий інтерес мають також матеріали, зібрані на території сусідніх країн (Польщі, Росії). Станом на кінець 2008 р. родина Planorbidae представлена в основному фонді ДПМ 347 одиницями зберігання, серед яких 103 одиниці (близько 30%) становлять черепашки молюсків з родів *Planorbarius* і *Planorbis* (загалом понад 2 тисячі черепашок).

Зважаючи на те, що серед українських малакологів на даний час немає усталених поглядів на систематику прісноводних молюсків загалом [5] і представників родини Planorbidae зокрема [2, 7, 10], при описі фондових колекцій не можна обійтися без відповідних коментарів, порівняння наявних у літературі характеристик окремих таксонів тощо [6]. При цьому особливої інформативності подібним публікаціям надають фотографічні матеріали по конкретних фондових об'єктах [6]. Часом лише вони можуть дати прихильникам різних малакологічних

шкіл і течій точне уявлення про те, до якого саме видового, внутрішньовидового таксону, конхологічної форми належать описані в публікації екземпляри.

Отже, метою даної роботи став аналіз наявних фондових матеріалів по родах *Planorbarius* і *Planorbis* у світлі сучасних поглядів на їх систематику. Для цього необхідно було не лише охарактеризувати сукупність колекційних зразків, але також порівняти погляди різних українських і закордонних дослідників на таксономічний статус окремих форм і проілюструвати це відповідними зображеннями.

Матеріал і методика досліджень

Матеріалом для написання даної роботи стали результати наукової ревізії колекції прісноводних легеневих молюсків основного фонду ДПМ, проведеної авторами статті у 2002 р. [5], а також нові надходження, які поступили до малакологічного фонду протягом 2002-2008 рр. При опрацюванні фондових зразків автори використовували традиційні погляди на систематику прісноводних молюсків, прийняті в більшості європейських країн [14, 16 та ін.], за винятком країн колишнього СРСР [7-9]. Проте у роботі приведено також фотографії окремих внутрішньовидових форм *Planorbarius corneus* (Linnaeus, 1758) (рис. 1-3), яким Я.І. Старобогатов [8, 9] та його послідовники [7] надають видового статусу. Дані форми були виділені в листопаді 2002 р. Д.А.Гарбар [1] під час роботи над кандидатською дисертацією, присвяченою молюскам роду *Planorbarius* на території України [2]. Хоча Я.І. Старобогатов виділив рід *Planorbarius* до окремої родини *Bulinidae* [8, 9], поза межами колишнього СРСР його продовжують розглядати у складі родини *Planorbidae* [14-16 та ін.]. Цього поділу притримуються й автори статті [5].

Автори висловлюють щире подяку співробітникам Житомирського державного університету к.б.н. Д.А. Гарбар і к.б.н. О.В. Гарбару за надання інформації щодо результатів перегляду фондових матеріалів ДПМ і поповнення малакологічного фонду музею черепашками *Planorbarius* з Житомирської області (інв. №№ G791-G794), к.б.н. О.І.Уваєвій за допомогу у підборі літературних джерел і поповнення малакологічного фонду зборами молюсків-планорбід з різних регіонів України (по роду *Planorbis* – інв. №№ G801, G802, G954, G961, G976), к.б.н. М.В. Вінарському (Омський державний педагогічний університет) – за поповнення малакологічного фонду матеріалами з Сибіру і Казахстану (по родах *Planorbarius* і *Planorbis* – інв. №№ G1005, G1055, G1059).

Результати досліджень

Згідно поглядів західних малакологів [14-16 та ін.], рід *Planorbarius* представлений у фауні України та, відповідно, у малакологічному фонді ДПМ одним поліморфним видом – *P. corneus*. Засновник “компараторного методу” в малакології Я.І. Старобогатов та його послідовники виділяють у роді *Planorbarius* різну кількість видів [8, 9]. 5 видів були вказані А.П. Стадниченко [7] для України: *P. corneus*, *P. purpura* (O.F.Müller, 1774), *P. grandis* (Dunker, 1856), *P. banaticus* (Lang, 1856), *P. stenostoma* (Bourguignat in Servain, 1881).

Використовуючи опублікований А.П. Стадниченко ключ для визначення видів роду *Planorbarius* [7], Д.А. Гарбар [1] виявила в малакологічному фонді ДПМ 4 таксони: *P. corneus*, *P. purpura* (рис. 1), *P. banaticus* (рис. 2), *P. grandis* (рис. 3). Проте

подальші дослідження молюсків роду *Planorbarius* на території України показали, що ці форми неможливо надійно розмежувати на підставі комплексного аналізу ані лише конхологічних [1], ані конхологічних і анатомічних (будова статеві системи) [2] лінійних параметрів і розрахованих за ними індексів. Проведений Д.А. Гарбар кариологічний і генетичний аналіз молюсків роду *Planorbarius* також не підтвердив видової самостійності *P. purpura*, *P. banaticus* і *P. grandis* [2].

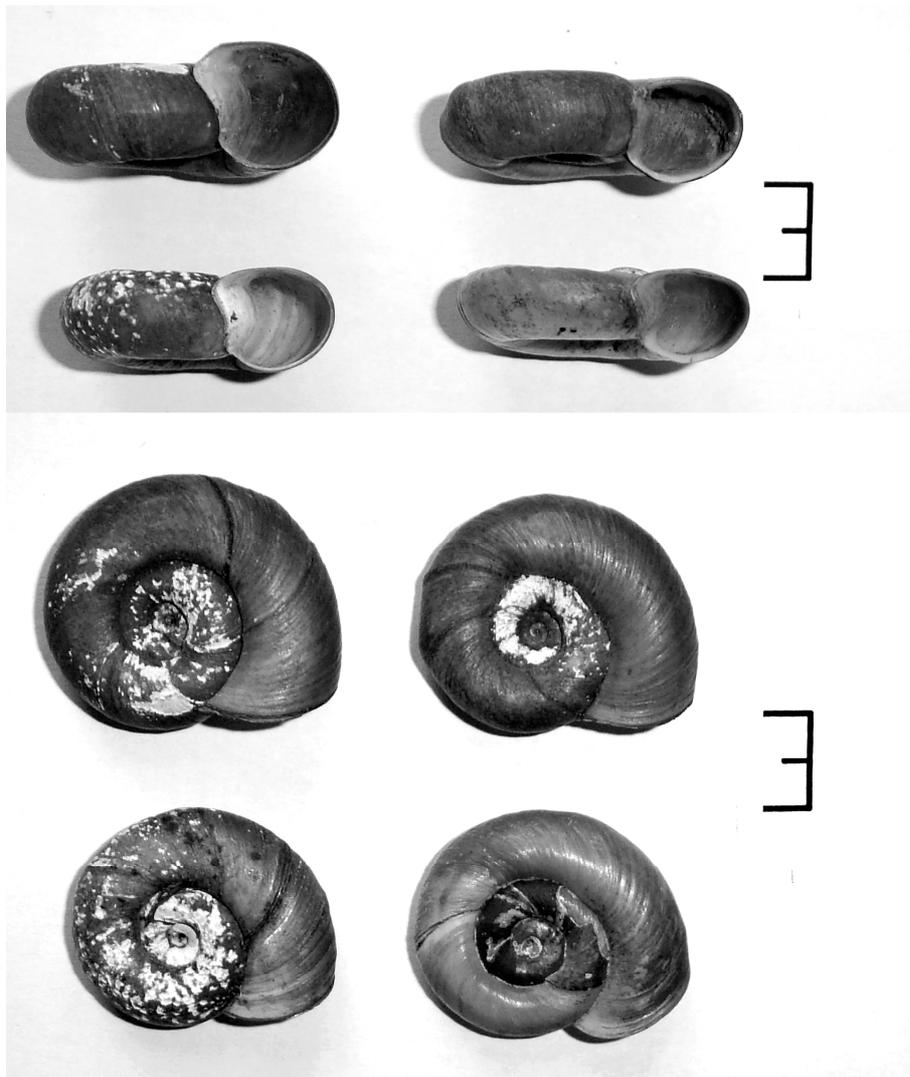

Рис. 1. Черепашки *P. corneus* з околиць с. Руда (Львівська обл., Кам'янсько-Бузький р-н, інв. № G422), віднесені Д.А. Гарбар [1] до *P. corneus s. str.* (зліва) і *P. purpura* (справа). Масштаб: велика поділка – 10 мм, мала – 5 мм.

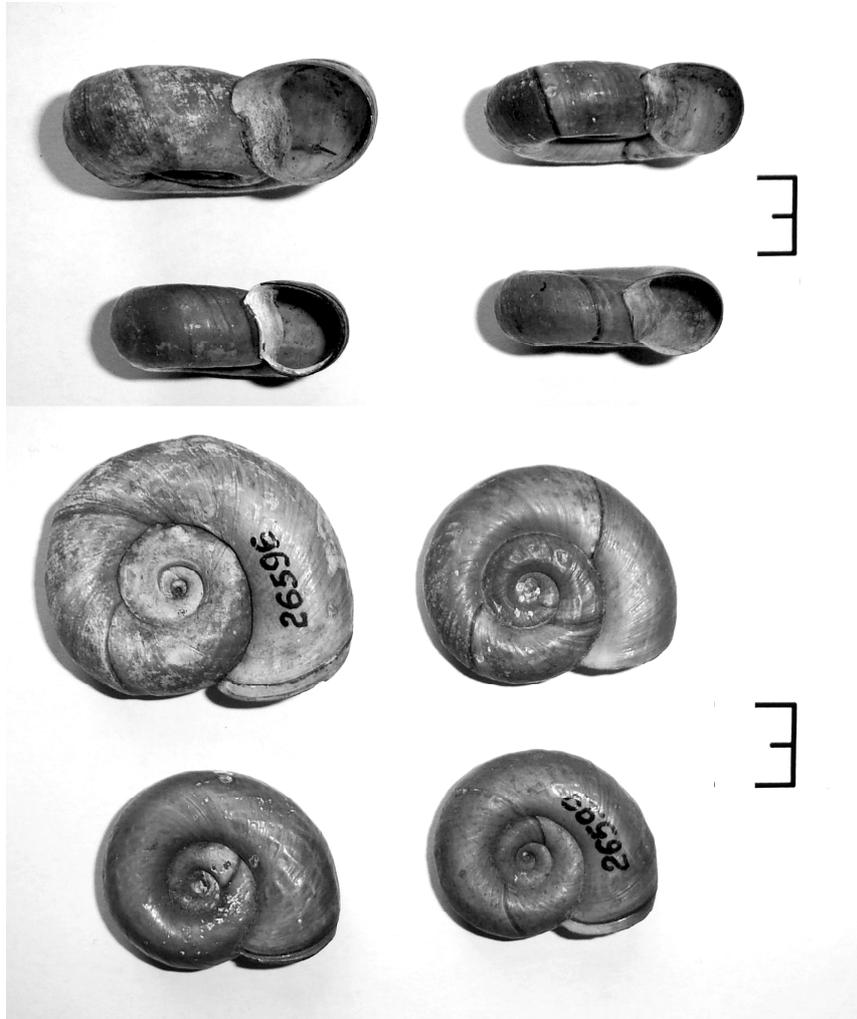

Рис. 2. Черепашки *P. corneus* з околиць с. Руда (Львівська обл., Кам'янсько-Бузький р-н, інв. № G424), віднесені Д.А. Гарбар [1] до *P. corneus s. str.* (зліва) і *P. banaticus* (справа). Масштаб: велика поділка – 10 мм, мала – 5 мм.

Отже, *P. purpura*, *P. banaticus* і *P. grandis* на даний час можна розглядати лише як конхологічні форми поліморфного виду *P. corneus*, які, очевидно, не мають жодного таксономічного статусу, проте добре відображують особливості внутрішньовидової і внутрішньопопуляційної (рис. 1-3) конхологічної мінливості даного виду. Однією з головних відмінностей між “видами” *Planorbarius* у розумінні Я.І. Старобогатова є швидкість наростання обергів [7-9], максимальна у *P. grandis* і мінімальна у *P. banaticus* [8]. Відповідно змінюються й максимальні розміри черепашок. Відмінності у формі устя, опуклості обергів та глибині шва між ними,

про які згадує Я.І. Старобогатов [8, 9], також можуть бути обумовлені відносною швидкістю наростання обертів. Так, якщо останній оберт черепашки швидше наростає у висоту, він набуває опуклішої форми, відповідно змінюється форма устя і збільшується глибина шва.

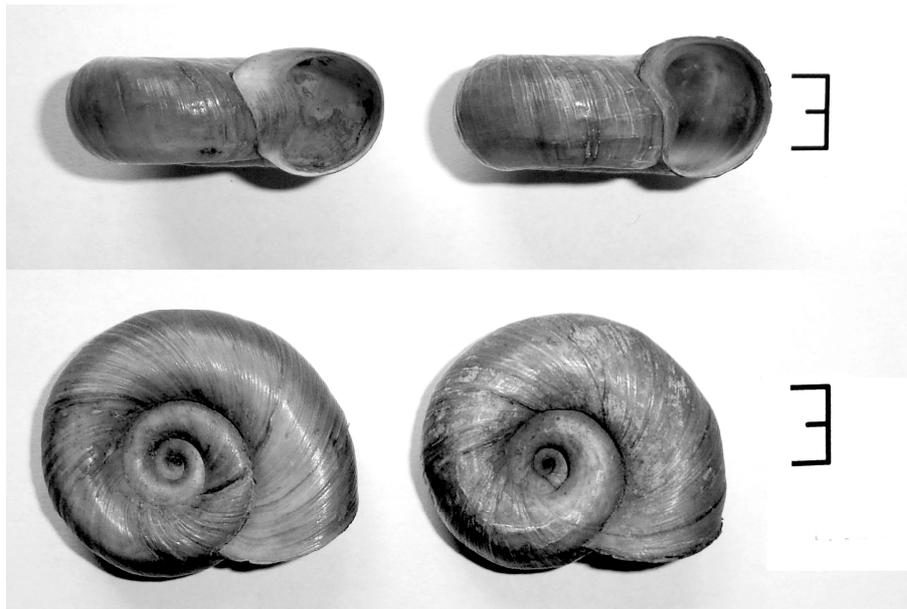

Рис. 3. Черепашки *P. corneus* з околиць м. Монастириська (Тернопільська обл., Монастириський р-н, інв. № G423), віднесені Д.А. Гарбар [1] до *P. corneus s. str.* (зліва) і *P. grandis* (справа). Масштаб: велика поділка – 10 мм, мала – 5 мм.

Загалом в основному фонді ДПМ станом на кінець 2008 р. знаходиться 42 одиниці зберігання (684 черепашки) *P. corneus* з території України, 6 од. зб. (58 черепашок) з інших країн: Польщі (збори кінця XIX ст.), Росії (збори початку XXI ст. з Омської області). Матеріали з України в часовому відношенні презентують період з кінця XIX ст. [13] до 2008 р., в адміністративному – зібрані на території Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської, Волинської, Житомирської та Чернігівської областей. Водойми, з яких було зібрано дані матеріали, знаходяться в басейнах Західного Бугу, Дністра, Південного Бугу, Дніпра, Дунаю (басейн Пруту).

Проведена у 2002 р. наукова ревізія колекції прісноводних легеневих молюсків ДПМ [5] показала присутність в основному фонді музею лише одного виду з роду *Planorbis*, а саме широко розповсюдженого голарктичного [15, 16] виду *Planorbis planorbis* (Linnaeus, 1758). Загалом українськими малакологами [7, 10] для фауни України згадується ще 2 види роду *Planorbis*: *P. carinatus* (O.F.Müller, 1774) і *P. philippianus* Locard, 1897. Російські дослідники, розділяючи *P. carinatus* на декілька самостійних видів [17, 18], вказують два з них для України (див. нижче).

Загальноновизнаним є на даний час лише видовий статус *P. planorbis* і *P. carinatus* [4, 14-16 та ін.].

На підставі аналізу літературних даних [4, 7-10, 14-16, 18] основними діагностичними ознаками, які відрізняють черепашки *P. carinatus* від *P. planorbis*, слід вважати більшу швидкість наростання обертів і розташування добре вираженого кіля переважно по периферії (посередині) останнього оберту. У *P. planorbis* ступінь розвитку кіля сильно варіює [7]. У типовому випадку кіль проходить поблизу нижньої (базальної) поверхні черепашки, але в окремих екземплярів він може зміщуватися догори, досягаючи середини останнього оберту [4, 7, 15 та ін.]. Такі особини *P. planorbis* зі зміщенням до середини кілем децю нагадують *P. carinatus* (див. вище) і можуть стати причиною помилкового визначення [15].

У своєму каталозі Й. Бонковський [13], крім типової форми *P. marginatus* (синонім *P. planorbis*), згадує також *P. marginatus var. carinatus*. Проте єдиною диференціальною ознакою для виділення цієї форми служить зміщений до середини останнього оберту кіль, що може спостерігатися не лише в *P. carinatus*, але й у *P. planorbis* (див. вище). На приведеному в каталозі Й. Бонковського [13] рисунку черепашки *P. marginatus var. carinatus* добре видно, що її оберти наростають відносно повільно (рис. 4, Г), що відповідає *P. planorbis*, а не *P. carinatus*.

Під час наукової ревізії колекції прісноводних легеневих моллюсків [5] встановлено, що в основному фонді музею знаходилося 8 одиниць зберігання, визначених як *P. marginatus var. carinatus* [13] або *P. carinatus*. З них Й. Бонковським [13] визначені матеріали з наступних місць збору:

- 1) Львівська обл., Пустомитівський р-н, смт Щирець, 3 екз., інв. № G389 (рис. 5);
- 2) Львівська обл., Кам'янсько-Бузький р-н, с. Руда, 10 екз., інв. № G393;
- 3) Львівська обл., Перемишлянський р-н, м. Бібрка, 2 екз., інв. № G440 (рис. 6);
- 4) Львівська обл., Сокальський р-н, с. Поториця, 13 екз., інв. № G442;
- 5) Івано-Франківська обл., Галицький р-н, м. Галич, 2 екз., інв. № G439;
- 6) Польща, Підкарпатське (колишнє Жешувське) в-во, м. Стшижув, 2 екз., інв. № G400.

Черепашки з Щирця (рис. 5) і Бібрки (рис. 6) згадані у переліку матеріалів, на підставі яких було зроблено опис *P. carinatus* у монографії А.П. Стадниченко [7].

Ще дві невеликі вибірки зібрані орієнтовно у першій половині ХХ ст. (дати збору відсутні) в наступних місцевостях:

- 1) Львівська обл., Пустомитівський р-н, смт Щирець, 4 екз., інв. № G309;
- 2) Івано-Франківська обл., Галицький р-н, с. Дубівці, 10 екз., інв. № G216.

Перегляд згаданих вище матеріалів з'ясував, що усі вони належать до *P. planorbis* [3], що й внесено до картотеки та бази даних малакологічного фонду. На приведених фотографіях (рис. 5, 6) добре видно, що оберти черепашок наростають повільніше, ніж у справжнього *P. carinatus*. При цьому особливо показовим є порівняння із зображенням черепашок *P. carinatus* у роботах дослідників із Середньої Європи (рис. 4, Д і З).

Різні дослідники відзначають відносну конхологічну стабільність *P. carinatus* [4, 15, 16], особливо у порівнянні з таким мінливим видом, як *P. planorbis*. Проте зображення черепашок *P. carinatus* можуть більш або менш суттєво відрізнитися не лише в роботах різних дослідників, але навіть у різних публікаціях одного дослідника або авторського колективу. Так, в одній з публікацій О.В. Солдатенко і

Я.І. Старобогатова [17] увесь останній оберт черепашки *P. carinatus* є значно розширеним порівняно з передостаннім обертом (рис. 4, Б), в іншій роботі [18] – суттєво розширеною є лише остання чверть останнього оберту (рис. 4, В). Загалом порівняння зображень черепашок *P. carinatus* у роботах різних авторів (рис. 4) викликає певні сумніви в тому, що всі вони мали справу з одним видом.

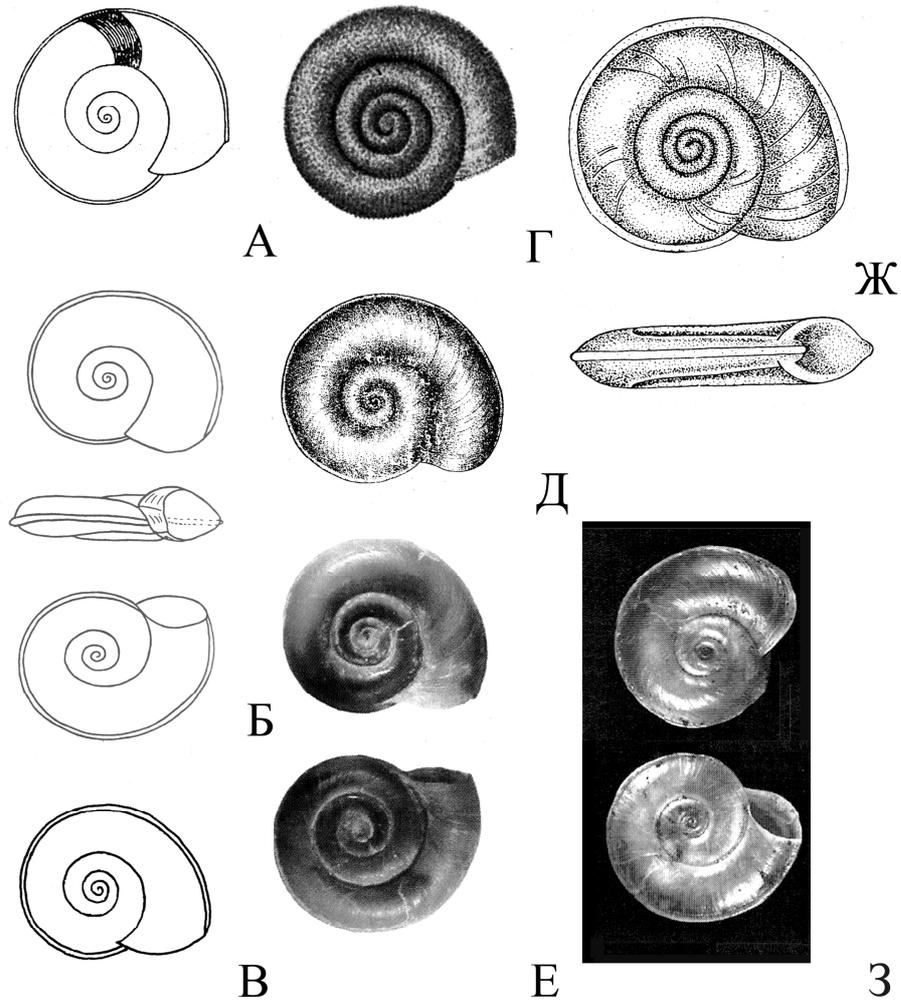

Рис. 4. Зображення черепашок *P. carinatus* у роботах різних авторів: А – за Я.І. Старобогатовим [8], Б – за О.В. Солдатенко та Я.І. Старобогатовим [17], В – за О.В. Солдатенко та Я.І. Старобогатовим [18], Г – за Й. Бонковським [13], Д – за А. Пехоцьким [16], Е – за О.І. Увасвою [10], Ж – за А.П. Стадниченко [7], З – за П. Гльєром і К. Мейєр-Брооком [14].

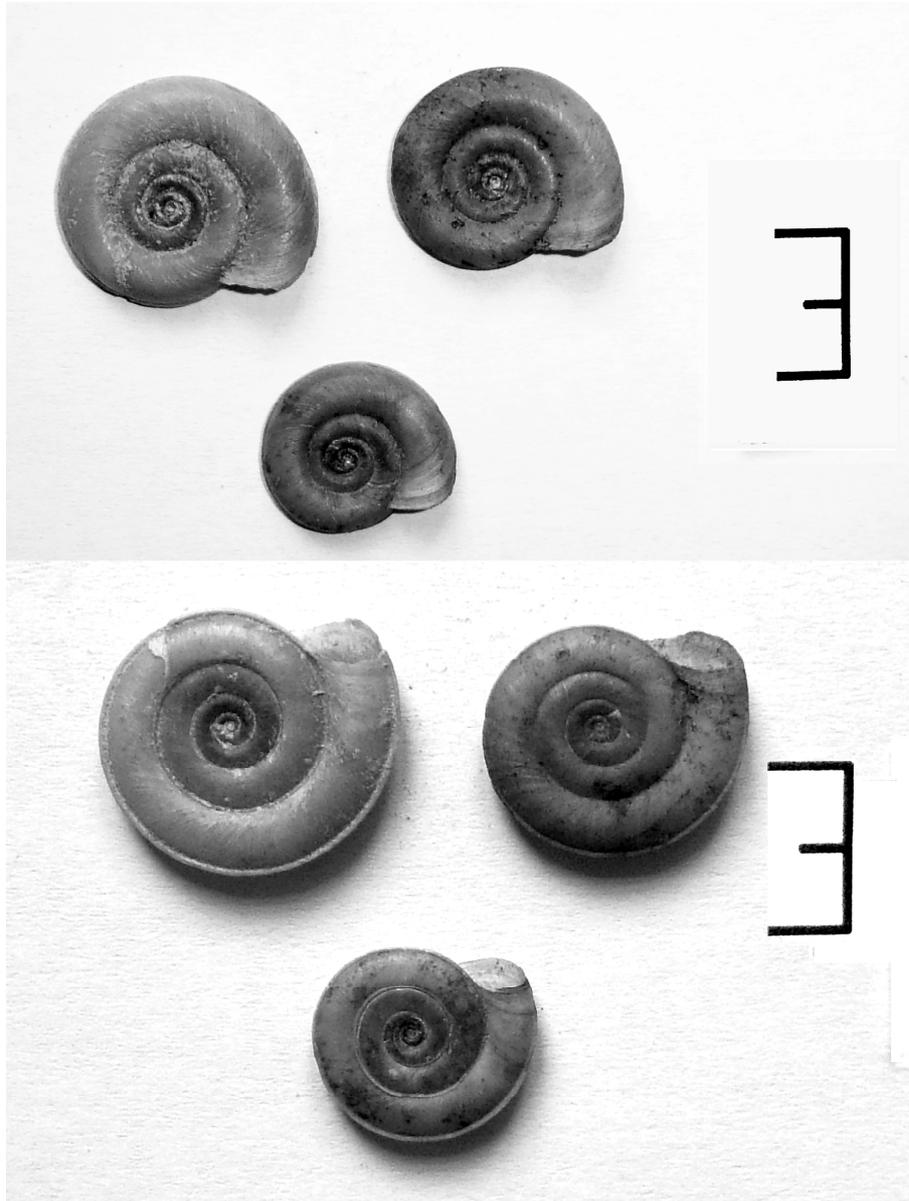

Рис. 5. Черепашки *P. planorbis* з околиць смт Щирець (Львівська обл., Городоцький р-н, інв. № G389), описані Й. Бонковським [13] як *P. marginatus* var. *carinatus*. Масштаб: велика поділка – 10 мм, мала – 5 мм.

Рис. 6. Черепашки *P. planorbis* з околиць м. Бібрка (Львівська обл., Перемишлянський р-н, інв. № G440), описані Й. Бонковським [13] як *P. marginatus* var. *carinatus*. Масштаб: велика поділка – 10 мм, мала – 5 мм.

Швидкість наростання обертів черепашки переважно характеризують відношенням ширини останнього оберту до ширини передостаннього (а фактично – до ширини видимої згори частини передостаннього оберту, не перекритої останнім). За В.І. Жадіним [4], у *P. carinatus* останній оберт удвічі ширший, ніж передостанній. За А. Пехоцьким [16], у *P. planorbis* останній оберт не більше, ніж у 2 рази ширший за передостанній; у *P. carinatus* – більше, ніж у 2 рази. Згідно з монографією О.І. Уваєвої [10], ширина останнього оберту перевищує ширину передостаннього у 1,4-2,1 рази для *P. planorbis* і не менше, ніж у 2,4 рази для *P. carinatus*. Проте з додатків до монографії бачимо, що, по-перше, конхіометричні дослідження були проведені лише для 20 черепашок *P. carinatus* і 20 черепашок *P. planorbis*, зібраних у заплаві Дунаю поблизу смт Вилкове Одеської області. По-друге, середнє арифметичне значення відповідного індексу та його похибка становили для *P. carinatus* $2,46 \pm 0,24$. Отже, навіть у межах обстеженої автором вибірки мали бути екземпляри, в яких відношення ширини останнього оберту до ширини передостаннього було меншим, ніж 2,4. За О.В. Солдатенко і Я.І. Старобогатовим [17], відношення ширини останнього

до ширини передостаннього оберту в *P. carinatus* коливається ще сильніше: від 1,86 до 3,50.

На оригінальних рисунках з монографії А.П. Стадниченко [7] помітно, що у черепашки *P. carinatus* (рис. 4, Ж) відносна ширина останнього оберту є дещо більшою у порівнянні з черепашкою *P. planorbis* переважно за рахунок ширини кіля. Теоретично навіть у *P. planorbis* при зміщенні кіля до середини останнього оберту ширина цього оберту має дещо збільшуватися, а сам оберт і, відповідно, черепашка – набувати більш сплющеної форми, що також згадується як одна з допоміжних ознак при диференціації черепашок *P. carinatus* і *P. planorbis* [15]. Таким чином, при визначенні черепашок *Planorbis* дуже важливо розрізняти видоспецифічні конхологічні риси та особливості, пов'язані з нетиповим розміщенням кіля в окремих особин *P. planorbis*.

Хоча жоден дослідник не надавав діагностичного значення забарвленню черепашок *Planorbis*, цікаво зауважити, що більшість дослідників згадують світліше забарвлення черепашок *P. carinatus* порівняно з *P. planorbis* (табл. 1). Винятком є опис А.П. Стадниченко [7], згідно якого колір черепашок даних видів практично не відрізняється, а черепашки *P. carinatus* можуть мати навіть буре або коричневе забарвлення. У монографії О.І. Уваєвої [10] загалом немає класичних описів конхологічних і анатомічних ознак досліджених нею видів.

Таблиця 1

Забарвлення черепашок *Planorbis* за даними різних авторів

Дослідник, літературне джерело	Колір черепашок	
	у <i>P. carinatus</i>	у <i>P. planorbis</i>
В.І. Жадін [4]	світло-роговий, інколи майже білий	сіруватий або роговий
П. Гльоєр [15]	світло-роговий	від рогового до коричневого
А. Пехоцький [16]	жовто-роговий, зеленкуватий або білуватий	роговий
А.П. Стадниченко [7]	бурий, коричневий, коричнево-роговий, сіро-роговий або роговий	роговий, сірий, бурий, темно- або світло-коричневий
О.В. Солдатенко, Я.І. Старобогатов [18]	не вказаний	роговий або світло-коричневий

За даними дослідників із Середньої Європи [14-16], черепашки *P. carinatus* є загалом дещо меншими, ніж у *P. planorbis* (табл. 2). Їх ширина (діаметр) переважно не перевищує 15 мм у Німеччині [14, 15] і 17 мм у Польщі [16]. За даними А.П. Стадниченко, навпаки, ширина черепашок *P. carinatus* може досягати 22 мм, *P. planorbis* – 18,8 мм. Середні розміри черепашок з пониззя Дунаю, проміряних О.І. Уваєвою [10], також були більшими у *P. carinatus*, ніж у *P. planorbis*. Середня ширина черепашок становила відповідно 16,27 та 14,23 мм.

Таблиця 2

Розміри черепашок *Planorbis* за даними різних авторів

Дослідник, літературне джерело	Максимальна ширина черепашок	
	у <i>P. carinatus</i>	у <i>P. planorbis</i>
В.І. Жадін [4]	до 17 мм	до 20 мм
П. Гльоєр [14, 15]	до 15 мм	до 18 мм
А. Пехоцький [16]	до 17 мм	до 20 мм
А.П. Стадниченко [7]	до 22 мм	до 18,8 мм
О.В. Солдатенко, Я.І. Старобогатов [17, 18]	до 14,3 мм* (до 19,6 мм**)	до 16,6 мм

Примітки: * для *P. carinatus* s. str., ** для *P. kubanicus*.

На даний час у малакологічному фонді ДПМ зберігаються лише 2 черепашки *Planorbis* (рис. 7), які більш або менш відповідають зображенню *P. carinatus* у сучасних монографічних роботах польських [16] і німецьких [14, 15] малакологів. Щоправда, в останньому випадку відносна ширина останнього оберту є помітно ширшою, особливо якщо розглядати черепашки знизу (рис. 4, 3). Згадані черепашки були зібрані в травні 2003 р. в заплаві Дунаю поблизу смт Вилкове Кілійського р-ну Одеської обл. і люб'язно передані до малакологічного фонду ДПМ О.І. Уваєвою. Черепашка з тої самої популяції зображена у монографії авторки [10] (рис. 4, Е)

У зв'язку з можливістю помилкового визначення (див. вище) важко з'ясувати реальний ареал *P. carinatus* на території України. За даними В.І. Жадіна [4], цей вид трапляється в басейнах Дунаю, Дністра, Дніпра. Аналіз музейних колекцій показав відсутність черепашок справжнього *P. carinatus*, зібраних на території західного регіону України, не лише в малакологічному фонді ДПМ (див. вище), а також у колекції моллюсків проф. В.І. Здуна, яка зберігається у Зоологічному музеї Львівського національного університету ім. І. Франка [12]. О.І. Уваєва [11] знайшла черепашки даного виду лише в зоологічному музеї Національного науково-природничого музею НАН України (м. Київ): збори О.В. Корнюшина з басейну Дніпра на території Волинської області.

А.П. Стадниченко [7] відносить *P. carinatus* до рідкісних видів і зауважує, що за 20 років систематичних досліджень прісноводної малакофауни України вона знаходила його лише тричі в околицях м. Ковель (Волинська обл.), смт Івано-Франкове (Львівська обл.) і с. Повч (Житомирська обл.). Цікаво, що в тих самих місцевостях дослідниця знаходила й моллюсків *P. planorbis* з нетипово розміщеним кілем.

О.І. Уваєва [10, 11] наводить *P. carinatus* для басейнів Дунаю, Південного Бугу, Західного Бугу, Дніпра. У басейні Дністра *P. carinatus* не був виявлений на початку ХХІ ст. ані під час незалежних досліджень прісноводних малакокомплексів басейну верхів'я Дністра Р.І. Гуралем [3]. Згідно таблиці 43 у монографії О.І. Уваєвої [10], найбільша кількість знахідок *P. carinatus* була зроблена дослідницею в басейні Дунаю. На жаль, у роботі наведені проміри та зображення черепашок *P. carinatus* лише для заплави Дунаю (див. вище). За даними

П. Гльоера [15], *P. carinatus* зрідка трапляється в басейні Дунаю також на території Словаччини та Угорщини, проте для Угорщини частими є випадки помилкового визначення.

Рис. 7. Черепашки *P. carinatus* із заплави Дунаю (Одеська обл., Кілійський р-н, смт Вилкове, 2003 р., інв. № G976), передані до малакологічного фонду О.І. Уваєвою.

Фрагментарними та малоінформативними є вказівки російських малакологів про знахідки *P. carinatus* на території України. О.В. Солдатенко та Я.І. Старобогатов [17, 18], продовжуючи методичний підхід Я.І. Старобогатова до подрібнення “класичних” видів прісноводних моллюсків і заниження ступеня можливої внутрішньовидової конхологічної мінливості, виділяють 3 види *Planorbis* з положенням кіля більш або менш на периферії останнього оберту: *P. carinatus*, *P. kubanicus* Soldatenko et Starobogatov, 1998 і *P. dubius* Hartmann, 1821. З них в оглядовій публікації по роду *Planorbis* [18] конкретно для території України вказуються *P. carinatus* (в одному місці статті – для півдня України, в іншому – просто для України) і *P. kubanicus* (просто для України). Цікаво, що в попередній публікації тих самих авторів [17] *P. kubanicus* для України взагалі не згадується, а для *P. carinatus* згадується досліджений авторами конхологічний матеріал з колекції Зоологічного інституту РАН (м. Санкт-Петербург), зібраний у Дніпрі поблизу Києва (отже, не на півдні країни). Очевидно, той самий матеріал згадує у своїй монографії також А.П. Стадниченко [7].

Крім переданих О.І. Уваєвою черепашок із заплави Дунаю (рис. 8), решта черепашок *Planorbis* з основного фонду музею належить до *P. planorbis*. Загалом це 54 одиниці зберігання. З них 44 од. зб. (1152 черепашки) репрезентують внутрішньо- і міжпопуляційну, вікову і, можливо, географічну мінливість даного виду на території України. Вибірки зібрані за період з кінця XIX ст. [13] до 2008 р. у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Волинській, Житомирській, Чернігівській і Донецькій областях; у басейнах рік Західного Бугу, Дністра, Південного Бугу, Дніпра, Дону (басейн Сіверського Донця). Решта матеріалів (10 од. зб., 224 черепашки) зібрана на території Польщі (кінець XIX ст.), Росії (початок XXI ст., Московська і Омська обл.), Казахстану (початок XXI ст.).

Висновки

У малакологічному фонді ДПМ представлені переважно широко розповсюджені види розглянутих родів: *P. corneus* (загалом 48 одиниць зберігання, 742 черепашки з України, Польщі, Росії) і *P. planorbis* (54 од. зб., 1376 черепашок з України, Польщі, Росії, Казахстану). Фондові матеріали, описані в каталозі Й. Бонковського [13] як *P. marginatus* var. *carinatus*, належать не до *P. carinatus*, а до *P. planorbis*. Це підтверджує відносна швидкість наростання обертів черепашки.

Проведений аналіз літературних джерел виявив, що описи та, особливо, зображення черепашок *P. carinatus* можуть більш або менш суттєво відрізнятися в публікаціях різних авторів. Враховуючи підкреслену багатьма авторами відносну конхологічну стабільність *P. carinatus*, це викликає сумніви в тому, що в усіх проаналізованих роботах описаний один і той самий вид.

Серед матеріалів основного фонду ДПМ присутні лише 2 черепашки *Planorbis* із заплави Дунаю, які більш або менш відповідають зображенням *P. carinatus* у монографічних роботах малакологів із Середньої Європи (Німеччини, Польщі). Проте навіть у них швидкість наростання обертів є помітно нижчою, ніж у роботах німецьких малакологів. Це є особливо добре помітним, якщо розглядати черепашки не лише зверху, але й знизу.

Аналіз кількісного і якісного складу відповідних матеріалів малакологічного фонду ДПМ показав, що вони можуть бути в подальшому використані для

дослідження різних форм внутрішньовидової мінливості таких широко розповсюджених видів молюсків-планорбід, як *P. corneus* і *P. planorbis*: внутрішньо- і міжпопуляційної, вікової, географічної мінливості.

1. Гарбар Д.А. Рід *Planorbarius* (Gastropoda, Pulmonata, Bulinidae) у фауні України // Наук. зап. Держ. природозн. музею. – Львів, 2003. – Т. **18**. – С. 123-126.
2. Гарбар Д.А. Молюски роду *Planorbarius* (Gastropoda, Pulmonata, Bulinidae) фауни України: аналіз морфологічних, каріологічних та генетичних ознак: Автореф. дис. ... канд. біол. наук: 03.00.08 / Інститут зоології ім. І.І.Шмальгаузена. – Київ, 2006. – 21 с.
3. Гураль Р.І. Видовий склад прісноводних черевоногих молюсків басейну верхів'я Дністра // Вісник Львів. ун-ту. – Серія Біологічна. – 2003. – Вип. **33**. – С.104-109.
4. Жадин В.И. Моллюски пресных и солоноватых вод СССР. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1952. – 376 с. – (Определители по фауне СССР, издаваемые Зоологическим институтом АН СССР. Т. **46**).
5. Сверлова Н.В., Гураль Р.І. Видова різноманітність легеневих молюсків (Gastropoda, Pulmonata) України у фондах Державного природознавчого музею НАН України // Наук. зап. Держ. природозн. музею. – Львів, 2002. – Т. **17**. – С.27-31.
6. Сверлова Н.В., Гураль Р.І. Черевоногі молюски роду *Theodoxus* у малакологічному фонді Державного природознавчого музею // Наук. зап. Держ. природозн. музею. – Львів, 2008. – Вип. **24**. – С. 11-20.
7. Стадниченко А.П. Прудовиковообразные (пузырчиковые, витушковыые, катушковыые). – Киев, Наукова думка, 1990. – 292 с. – (Фауна Украины. Т. **29**. Моллюски. Вип. 4).
8. Старобогатов Я.И. Клас Брюхоногие моллюски Gastropoda // Определитель пресноводных беспозвоночных Европейской части СССР (планктон и бентос). – Л.: Гидрометеониздат, 1977. – С. 152-174.
9. Старобогатов Я.И., Прозорова Л.А., Богатов В.В., Саенко Е.М. Моллюски // Определитель пресноводных беспозвоночных России и сопредельных территорий. Т. **6**. Моллюски, Полихеты, Немертины. – СПб: Наука, 2004. – С. 9-491.
10. Уваева О.І. Моллюски підроддини Planorbinae України. – Черкаси: Чабаненко Ю.А., 2007. – 228 с.
11. Уваева А., Гураль Р.И. Особенности распространения и экология моллюсков семейства Planorbidae (Gastropoda, Pulmonata) Украины // Ruthenica. – 2008. – Т. **18**, №2. – С. 25-38.
12. Царик Й., Гураль Р., Шидловський І., Яворський І., Федик У. Колекція прісноводних молюсків В.І. Здуна у Зоологічному музеї Львівського національного університету імені Івана Франка // Вісник Львів. ун-ту. – 2005. – Вип. **40**. – Серія Біологічна. – С. 111-119.
13. Wąkowski J. Mięczaki (Mollusca) – Lwów: Wyd-wo Muzeum im. Dzieduszyckich, 1891. – 264 s.
14. Glöer P., Meier-Brook C. Süßwassermollusken. Ein Bestimmungsschlüssel für die Bundesrepublik Deutschland. – Neustadt, 1998. – 136 S.
15. Glöer P. Süßwassergastropoden Nord- und Mitteleuropas. Bestimmungsschlüssel, Lebensweise, Verbreitung. – Hackenheim: ConchBooks, 2002. – 327 S. – (Die Tierwelt Deutschlands und der angrenzenden Meeresteile nach ihren Merkmalen und nach ihrer Lebensweise. Т. **73**).
16. Piechocki A. Mięczaki (Mollusca). Ślimaki (Gastropoda). – Warszawa-Poznań: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1979. – 187 s. – (Fauna słodkowodna Polski. Zesz. **7**).
17. Soldatenko E.V., Starobogatov Ya.I. A new species of the genus *Planorbis* (Gastropoda Pulmonata Planorbidae) // Ruthenica. – 1998. – Vol. **8**, No. 1. – P. 59-63.
18. Soldatenko E.V., Starobogatov Ya.I. Genus *Planorbis* (Gastropoda Pulmonata Planorbidae) // Ruthenica. – 2000. – Vol. **10**, No. 1. – P. 23-35.

Державний природознавчий музей НАН України
e-mail: sverlova@museum.lviv.net, gural@museum.lviv.net